

زندگی سیاسی صارم الدوله

فاطمه امیری پری

در ۲۳ و ۲۴ فروردین ۱۳۰۰ در کرمانشاه میان نیروی ژاندارم‌ها و قوای محلی درگیری شدیدی رخ داد که باعث قربانی شدن بالغ بر ۱۲۰ نفر از طرفین شد. سید ضیا نخست‌وزیر وقت از نیروی ژاندارم خواسته بود که صارم الدوله والی کرمانشاه را دستگیر و به تهران بیاورد. صارم الدوله که از رجال دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی بود، روابط نزدیکی با انگلیسی‌ها داشت و زمانی که وزیر مالیه کابینه و وثوق الدوله بود در انعقاد قرارداد ۱۹۱۹ نقش داشت. مقاله زیر نگاهی به زندگی سیاسی او دارد.

اکبر میرزا مشهور به مسعود ملقب به صارم الدوله از رجال مشهور و نقش آفرین اواخر عهد قاجار و اوایل دوره پهلوی متولد ۱۲۶۳ شمسی (۱۳۰۴ قمری) در اصفهان است. وی یکی از ۱۲ پسر مسعود میرزا ظل السلطان و از نوادگان ناصرالدین شاه قاجار است که فوق‌العاده مورد توجه پدر بود. علوم قدیم را نزد دانشمندان عصر خویش و زبان انگلیسی و فرانسه را نزد معلمان خارجی فراگرفت.

پس از انجام تحصیلات مقدماتی و فراگرفتن دروس مختلف برای ادامه تحصیل به انگلستان اعزام شد و در یکی از مدارس شبانه‌روزی لندن تحت نظر علاءالسلطنه، وزیر مختار وقت ایران در انگلیس در رشته اقتصاد و سیاست تحصیل کرد و قبل از مشروطیت به ایران بازگشت. چند سفر دیگر با پدرو برادران خود به اروپا رفت، ولی کار مهمی در دستگاه دولتی نداشت و البته در اصفهان گاهی در امور نظامی مداخله می‌کرد.

بعد از فوت مظفرالدین شاه برای سلطنت برادرش جلال الدوله به فعالیت پرداخت، ولی مورد غضب محمدعلی شاه واقع شد و مغضوباً به اروپا رفت و در انگلستان برای سرنگونی شاه به فعالیت پرداخت و سرانجام پس از خلع محمدعلی شاه و خروج وی از ایران به تهران آمد و در زمره رجال قرار گرفت. مدتی رئیس افواج کشور (فرمانده ارتش) و ریاست کشون فارس را بر عهده داشت. صارم الدوله به مانند پدرو از طرفداران پروپاقرص انگلستان به شمار می‌آمد.

وی زمانی به عنوان معاون وزیر داخله به فعالیت پرداخت تا آن که در ۱۲۹۴ به عبدالحسن میرزا فرمانفرما به رئیس‌الوزاری منصوب شد، صارم الدوله به وزارت فوائد عامه و تجارت منصوب شد. مدت این وزارت از ۲ ماه تجاوز نکرد پس از سقوط فرمانفرما، در کابینه سپهبدار تنکابنی به وزارت امور خارجه برگزیده شد. در همین دولت بود که در مقابل دریافت هر ماه ۲۰۰ هزار تومان از دولت انگلیس موافقت شد که کنترل مالیه و قشون به آنها واگذار شود. صارم الدوله گذشته از مسوولیت مشترک وزیران و به عنوان وزیر امور خارجه در این خبط با خیانت مداخله داشت. او در آن سمت توانست پدر خود ظل السلطان را مجدداً به حکومت اصفهان منصوب کند.

در ۱۲۹۷ که وثوق الدوله برای بار دوم به رئیس‌الوزاری رسید، اکبر میرزا به عنوان وزیر مالیه تعیین و معرفی شد. در آن کابینه نصرت الدوله و وزیر عدلیه بود. وثوق الدوله از اولین روزهای تصدی ریاست دولت با انگلستان برای انعقاد یک قرارداد وارد مذاکره شد. نصرت الدوله و صارم الدوله وزرای عدلیه و مالیه نیز در آن مذاکرات شرکت تام و تمام داشتند. در ضمن مذاکره برای قرارداد ۱۹۱۹، گروه ۳ نفری عنوان کردند که تنها راه حل پذیرش قرارداد فوق، پرداخت رشوه یا

اعمال فشار است. آنها مبلغ ۵۰۰ هزار تومان درخواست کردند پس از گفت‌وگوهای فراوان، کاکس به گروه ۳ نفره قبولاند که مبلغ را به ۴۰۰ هزار تومان (۳۱۰۰۰ لیره) تقلیل دهند و قرار شد این مبلغ به این ترتیب تقسیم شود. نخست‌وزیر، وثوق الدوله ۲۰۰ هزار تومان، فیروز میرزا نصرت الدوله و وزیر عدلیه ۱۰۰ هزار تومان، اکبر میرزا صارم الدوله ۱۰۰ هزار تومان. کاکس اعتباری به مبلغ مذکور به نام صارم الدوله نزد بانک شاهنشاهی باز کرد و آن را قسط اول وام ۲ میلیون لیره‌ای خواند که قرار بود به ایران پرداخت شود. گروه ۳ نفره ضمانت اجرایی باز پرداخت وام را گمرک‌های سیستان، کرمانشاه و آذربایجان قرار دادند. همچنین این ۳ نفر برای امنیت شخصی و تأمین آتیه خویش در قبال پیشامدهای بعد از تصویب قرارداد، تقاضا کردند حکومت انگلستان در صورت ایجاد مشکل، هر سه نفر را در یکی از مستملکات خود به عنوان پناهنده سیاسی بپذیرد و حقوقی معادل عایدات شخصی آنها در ایران به

عضویت در هیئت دولت برکنار کند. به‌رغم این اقدامات سرانجام وثوق الدوله از رئیس‌الوزاری برکنار شد و قرارداد نیز به تصویب مجلس نرسید. صارم الدوله بعدها در خصوص رشوه دریافتی اعلام کرد... این مبلغ را وزارت دارایی به نام پیش پرداخت وام قبول کرد و علت این که جزء درآمد خزانه نیامد آن بود که دولت مجبور بود روزانه مبلغی به روزنامه‌نویس‌ها بدهد و از آنها برای پیشرفت مقاصدش کمک بگیرد. دیگر آن که مسافرت بی‌موقع احمدشاه به فرنگ اتفاق افتاد و در آن موقع خزانه خالی کشور امکانی برای مسافرت شاه به اروپا باقی نمی‌گذاشت. یک عده از اجزای دربار هر روز به وزارت دارایی برای خرج سفر شاه فشار می‌آوردند، این بود که قسمت مهم از این مبلغ را برای هزینه سفر شاه تسلیم دربار کردیم مبلغی از این پول هم صرف خرید اسلحه و تفنگدار و سوار در حکومت کرمانشاه شد و مابقی هم به خرید املاک خالصه در آذربایجان اختصاص داده شد.

وثوق الدوله، صارم الدوله و نصرت الدوله

صارم الدوله پس از کنار رفتن از کابینه در سال ۱۲۹۹ حکمران کرمان شد و در سال ۱۳۰۰ به حکمرانی کرمانشاه رسید. بعد از کودتای ۱۲۹۹ و نخست‌وزیری سید ضیاءالدین طباطبایی، صارم الدوله قصد خروج از ایران داشت. به قصر شیرین رفت که از آنجا ایران را ترک کند اما منصرف شد و مجدداً به کرمانشاه بازگشت. سید ضیاء پس از کودتای فهرستی از رجالی که از اطاعت دولت کودتا سرباز زده و باید توقیف می‌شدند، تهیه کرد. از جمله این افراد اکبر میرزا صارم الدوله بود. سید ضیاء، مازور محمود خان پولادین و چند صاحب منصب دیگر را به کرمانشاه فرستاد و به ژاندارمری کرمانشاه دستور داد تحت امر پولادین قرار گیرند. پولادین پس از ورود به کرمانشاه با ژاندارم‌های مقیم، عمارت حکومتی را محاصره کردند. صارم الدوله به قوای محلی خود که متجاوز از ۱۵۰ نفر مسلح بودند دستور تیراندازی داد. در نتیجه در روزهای ۲۳ و ۲۴ فروردین جنگ بین دو طرف در گرفت. سرانجام نیروی ژاندارم پیروز شد و افراد والی خلع سلاح شدند، صارم الدوله دستگیر و به تهران اعزام شد.

پس از ورود به تهران به زندان قصر اعزام شد. سید ضیاء از او می‌خواست که رشوه دریافتی را پس دهد تا اجازه داده شود تحت حمایت انگلیس کشور را ترک گوید. وی تا پایان حکومت سید ضیاء در زندان ماند. صارم الدوله پس از آزادی تا سال ۱۳۰۷ گاهی در تهران و گاهی در اصفهان مشغول رسیدگی به املاک خود بود ولی باز کار حکومت مانند نصرت الدوله و تیمورتاش مرادو داشت. در دوره هفتم از اصفهان به نمایندگی مجلس انتخاب شد. چند ماهی در مجلس بود که اوضاع فارس آشفته شد و عسایر سر به طغیان برداشتند.

تدابیر نظامی دولت به جایی نرسید و به پیشنهاد نصرت الدوله، رضا شاه صارم الدوله را والی فارس کرد و به وی اختیاراتی داد. این انتصاب نه تنها کاری از پیش نبرد، بلکه اوضاع منطقه آشفته‌تر شد. ناگزیر امیر لشکر حبیب‌الله خان شکیبایی به شیراز رفت و اوضاع را بررسی کرد و به شاه گزارش داد که در شورش عشایر انگشت نصرت الدوله و صارم الدوله در کار است. در تهران نصرت الدوله توقیف شد و صارم الدوله والی فارس با طیاره به تهران انتقال یافته به زندان رفت. چندی در زندان بود تا آن که رضاشاه از وی مطالبه پولی را که از انگلیس برای انعقاد قرارداد گرفته بود، کرد. صارم الدوله نیز در ۴ قسط لیره‌های دریافتی را به خزانه دولت بازگرداند و از زندان آزاد شد ولی از آن تاریخ گوشه‌نشینی را اختیار کرد و جز به امور کشاورزی و ملکداری به کار دیگری نپرداخت. شاید علت این که رضاشاه او را از میان نبرد، نشانی بود که از دولت انگلستان دریافت کرده بود زیرا جان و مال دارنده نشان از هر تعرضی مصون بود. رضاشاه در شهریور ۱۳۲۰ از سلطنت استعفا داد و عازم اصفهان شد تا در منزل صارم الدوله ساکن شود اما وی روی خوش نشان نداد و منزل کارزونی را برای توقف شاه سابق در نظر گرفت.

صارم الدوله در دوره محمد رضاشاه در سال ۱۳۲۸ برای عضویت مجلس موسسان انتخاب شد. در سال‌های بعد هم ریاست جمعیت شیرو خورشید اصفهان، ریاست شورای کشاورزی اصفهان، ریاست شورای فرهنگی، ریاست باشگاه لاینز بین‌المللی منطقه را نیز بر عهده داشت. لازم به ذکر است که وی دارای نشان‌های امیر تومانی، قدس و نشان‌های عالی‌تر از کشورهای انگلستان، فرانسه، روسیه و ترکیه بود. صارم الدوله املاک زیادی در اصفهان داشت که از یک‌سال قبل از اصلاحات ارضی شروع به فروش آنها کرد، به طوری که در زمان اصلاحات ارضی تمام املاک به فروش رفته بود. صارم الدوله داماد میرزا علی اصغر خان اتابک بود. در جوانی بافتخار اعظم یکی از دختران چهارگانه اتابک پیوند ناشویی بست و ثمره ازدواج وی ۲ دختر و یک پسر بود. حسن اکبر و مهندس خسرو هدایت دامادهای وی بودند.

صارم الدوله در اواخر عمر در اثر بیماری‌های گوناگون وضع بد و تأسفباری داشت و غالباً با داروهای مسکن به خواب می‌رفت. وی در سال ۱۳۵۴ در حدود ۹۰ سالگی در اصفهان درگذشت.

منابع:

- ۱- آبادیان، حسین، ایران از سقوط مشروطه تا کودتای سوم اسفند، موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، بهار ۱۳۸۵. * ۲- اسپاوری، ولفرد، فرزند درباری ایران، ترجمه محمد حسین آریا لریستانی، تهران، نشر قلم، ۱۳۶۹. * ۳- ایمانیه، مجتبی، تاریخ فرهنگ اصفهان، اصفهان، دانشگاه اصفهان، ۱۳۵۵. * ۴- شیخ‌الاسلامی، جواد، اسناد محرمانه وزارت خارجه بریتانیا درباره قرارداد ۱۹۱۹ ایران و انگلیس، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۷۷. * ۵- صفایی، ابراهیم، تاریخ مشروطیت به روایت اسناد، تهران، ایران، باران، ۱۳۸۰. * ۶- صفایی، ابراهیم، رهبران مشروطه (وثوق الدوله)، تهران، چاپ شرق، ۱۳۴۴. * ۷- غنی، سیروس، ایران از برآمدن رضاخان و برافتادن قاجار و نقش انگلیسی‌ها، ترجمه حسن کامشاد، تهران، نیلوفر، ۱۳۷۷. * ۸- مرسلوند، حسن، زندگی‌نامه رجال و مشاهیر ایران ۱۲۹۹-۱۳۲۰ ه. ش، جلد ۵، تهران، الهام، ۱۳۷۵. * ۹- مستوفی، عبدالله، شرح زندگانی من تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه، جلد ۳، تهران، چاپخانه علمی، ۱۳۲۵. * ۱۰- نجفی، ناصر، وثوق الدوله و قرارداد تنگین ۱۹۱۹، تهران، گوتنبرگ، ۱۳۸۱. * ۱۱- هدایت، محمدعلی، فهرست نسخه‌های خطی صارم الدوله اهدایی به کتابخانه فرهنگ، قم، مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۷.